

קפה ללא קפאין

הסכמים קדם נישואיים

משה ג'ייקובס

א

לאחר שסיימתי לכתוב את המאמר המובא בפניכם, הרהרתי במוכנותי להתייצב מאחורי הדברים. בתחילה תהיתי אם יש בכך כל צורך - הרי הדברים לא נכתבו ממקום חשוב, אלא כשעשוע. לא חשתי בנטל האחריות, אלא הלכתי עם הרעיונות והמחשבות כפי שצפו על פני המים תוך כדי כתיבה. בסוף גם הגעתי לאמירה, אך אין לי אלא להמליץ לקחת אותה ככיוון חשיבה אחד מיני רבים. עם כל זאת, בבחירתי לשתף קוראים, אני נאלץ להתייצב מאחורי מאמרי במידה כזו או אחרת. לכן אפתח בהתנצלות על שחלף זמן רב מידי מאז הפרידה מחברתי האחרונה. אני רוצה להאמין כי בתקופות בהן אדע אהבה, מאמר זה יגנוז לעמקי התת מודע שלי. אולי אפילו אציע למי שנמצא בזוגיות שמיטיבה עמו, שלא יקרא במאמר. עם כל זאת, למעוניינים, הנה מעט ממחשבותי מונחות בפניכם.

בשנים האחרונות הולכת וגוברת תופעת החתימה על הסכם קדם נישואין¹ בקרב בני הזוג הדתיים הבאים להנשא. תופעה זו מתרחבת בשל הפער בין הרבנות, כגוף השולט במוסד הנישואין בארץ, ובין האזרח מן המניין. לרוב מעמידה הרבנות את ערך ה'שלום בית' כערך עליון². הווה אומר, שמירה על התא המשפחתי כתא שקשה לפוררו, ע"פ האמרה החז"לית – "כל המגרש אשתו הראשונה אפילו מזבח מוריד עליו

¹ די לעיין במספר הגרסאות השונים שהוצעו בשנים האחרונות בכדי לעמוד על מגמה זו. אני סבור כי הצעות אלו מנסים לתת מענה לצורך ציבורי ההולך ומתעצם. רוב גרסאות אלה מובאים בתמצות במסמך רקע לנושא 'פתרונות בעיית מסורבות הגט' שהוצג בפני הועדה לקידום מעמד האשה בכנסת.
² ניתן למצוא דוגמא לכך בסרט התיעודי 'מקודשת'.

דמעות"³. מנגד, רוב אזרחי ישראל המושפעים מהאינדיבידואליזציה של החיים המודרניים, מציבים אף את האפשרות 'לפרק את החבילה' כזכות לגיטימית של כל אחד מבני הזוג. סוגיית מסורבות הגט⁴ היא התוצר של פער זה. בכדי למנוע תופעה זו, רבנים ואישי ציבור מהזרם הליברלי יותר בציבור הדתי העלו הצעה: לחתום על הסכם קדם נישואין, המחייב את בן הזוג להענות לדרישת בת זוגו לקבלת גט.

בשל האווירה המתירנית אותה הוא משרה, נתקל ההסכם בהתנגדותם של חלק נכבד מרבני הציונות הדתית⁵. עם זאת, מסתמן כי תומכי ההסכם הצליחו לנמק את הצעתם בצורה משכנעת, הן מן ההיבט ההלכתי והן מההיבטים החברתיים והפסיכולוגיים. אחת הבעיות המרכזיות נוגעת להצגת ההסכם בפני זוג אוהבים צעירים: הם אוהבים בצורה טוטלית, כמעט עיוורת, ואין הם מעלים בדעתם שיבואו להתגרש ביום מן הימים. לשם כך נוהגים תומכי ההסכם להצדיקו בפני הזוג הצעיר כ'מנהג שנהגו', ובכך לנשל מעליו כל קשר לאפשרות שביום מן הימים ישוּבו לבית הדין על מנת להתגרש. הטוענת הרבנית רחל לבמור, ממובילות ההצעה, מתייחסת לקושי זה:

דרך הפן האידיאולוגי מסבירים לבני הזוג את אחריותם החברתית. כוונה תחילה המציע מרחיק את הקשר האישי בין בני הזוג לבין תוכן ההסכם. אפשר להסביר שהנושא הוא רגיש ואין כאן שום כוונה לקשור בני הזוג האלו לבין הבעיה שמועלית בשיחה זו. אלא יש בפני בני הזוג הזדמנות לטפל בבעיה חברתית חריפה. בעצם, עומדת בפני בני הזוג הזדמנות לתרום תרומה ממשית לשיפור מעמדן האישי של נשים יהודיות, ואפילו גם של גברים...⁶

תיאור זה נועד לגבור על הפער המצוי בין החוויה הטוטלית של האהבה בהווה לבין השלכותיה האפשריות בעתיד: החוויה ההווית הטוטלית לא מאפשרת צפייה בעתיד אלטרנטיבי, כל סטייה מלהט הרגע הינה שנית ואהבתם לא שלימה. מנגד, רובנו

³ בבלי, מסכת סנהדרין, דף כב.

⁴ קיימים מקרים מגוונים של מסורבות גט, אך המשותף להם הוא סירוב הבעל להעניק גט לאשתו. לעתים הבעל מתנה את מתן הגט בתנאים כאלה ואחרים, אך לעתים הוא מסרב למתן גט לאשתו באופן מוחלט.

⁵ עיין לדוגמא במאמרו של הרב אליעזר מלמד 'הסכם קדם נישואין - לא לחתום', באתר האינטרנט yeshiva.org.il.

⁶ 'הסכמי קדם נישואין מול הרומנטיקה: הדרכה מעשית להצגת הנושא', רחל לבמור עמ' 2.

יכולים להעיד כי כל חוויה שנדמית כנצחית חולפת עם השנים. הקריאה להסכם קדם נישואין מבקשת להשלים עם הקביעה השניה, אך מתימרת לעשות כן בלא לפגוע בחוויה הטוטלית, ה'נדמית כנצחית', שבהווה. לבמור טוענת כי ניתן להענות להווה באופן טוטלי תוך חתימה על הסכם המעניק לגיטימציה להתפוררותו. היומרה לפתירת הפרדוקס באה באמצעות הפיכת החתימה על ההסכם לאקט נטול סימבול, שהרי "אין כאן שום כוונה לקשור בני הזוג האלו לבין הבעיה שמועלית". לשם כך היא מציעה להפוך את החתימה על ההסכם לדבר של מה בכך, "שכך מקובל לעשות לטובת צרכים ציבוריים, משפחתיים ואישיים". אך האם החתימה אכן הופכת לעניין של מה בכך? והשאלה מהדהדת: לשם מה נצרך ה'מעשה של מה בכך'? בסופו של דבר, אנו עדים להכחשה של מורכבות הסיטואציה, בניסיון לרככה במקום בו הדבר בלתי אפשרי: הפער בין ההימצאות בהווה ובין המחושבות המופנה לעתיד בלתי ניתן לאיחוי מעצם הגדרתו. אני נזכר כאן בביקורתו של ז'יז'ק על הקפיטליזם המערבי החפץ, אך בו בעת חומק, מן הממשי:

כיום אנו מוצאים בשווקים סדרות שלמות של מוצרים אשר נשללה מהם התכונה המזיקה הגלומה בהם: קפה נטול קפאין, שמנת נטולת שומן, בירה נטולת אלכוהול... והרשימה עוד ארוכה: ומה בדבר מין וירטואלי כמין נטול מין, אותה דוקטרינה של קולין פאוול בדבר מלחמה בלא נפגעים (מהצד שלנו כמובן) כלוחמה נטולת לוחמה, ההגדרה החדשה של הפוליטיקה כאמנות האדמיניסטרציה בידי אנשי מקצוע כפוליטיקה נטולת פוליטיקה? וכמו כן מה בדבר הרב-תרבותיות הסובלנית והליברלית של ימינו הנושאת את חווית האחר כשהוא משולל אחרות?... המציאות הוירטואלית פשוט הופכת את המהלך הזה של הצעת מוצרים שמהותם נשללה מהם, לדבר גורף: היא מספקת לנו את המציאות עצמה עירומה ממהותה, מהגריען הקשה של הממשי- בדיוק באופן שבו קפה נטול קפאין זהה בטעמו ובריחו לקפה האמיתי, בלי שיהיה הדבר האמיתי, המציאות הוירטואלית נחוות כמציאות מבלי שתהיה כזאת.⁷

⁷ סלבווי ז'יז'ק, ברוכים הבאים למדבר של הממשי, רסלינג, 2002, עמ' 18.

הלא יהיה נכון לראות קשר בין הסכם המרסן את הכאב האפשרי הטמון בנישואים, לקפה נטול הקפאין? היתכן לחתום על הסכם לפירוק הנישואין, ובו בעת לאחוז בממשותו? היתכן להנשא מבלי להנשא? ז'יז'ק יטען שלא, משום שהחוויה הממשית לא מאפשרת התחשבות בתוצאותיו האפשריות⁸. הנזק האפשרי הינו חלק בלתי נפרד מברית הנישואין שכן הקושי בפירוקה הוא חלק אימננטי מהגדרתה. הניתוק בין השניים לא מתאפשר באהבה עיוורת מחוסרת רסן.

אם כן, חתימה על הסכם קדם נישואין, בלא קשר לאופן הצגתו, פוגעת בממשות אקט הנישואין. איני מבקש להעביר על כך ביקורת, אלא להציג זאת כעמדה נתונה, תוך הכרה בהשלכות. לשם כך אציג שתי גרסאות להסכמי קדם נישואים, דרכם ניפגש בשתי סוגיות גמרא העוסקות בבעייתיות ההלכתית הגלומה באותם הסכמים. בתחילה נדון בתמצות בסוגיה רחבה ועשירה העוסקת בדרכי קניין אשה - 'קידושין על תנאי', ולאחר מכן בסוגיה הדנה בהיבט של הגירושין - 'גט מעושה'.

ב

כפי שציינתי למעלה, הוצעו מספר גרסאות שונות להסכם קדם הנישואין. בדבריי אבקש להתייחס לשתיים מהמפורסמות שבהן. הראשונה היא הסכם לכבוד הדדי של הרב אלישיב קנוהל, הרב דוד בן זוון ורחל לבמור שצוינה למעלה. הסכם זה אינו חלק מהקידושין עצמם, ועל כן אין בכוחו לבטלם בלא גט, אך הוא מגביל בסנקציות קשות את בן או בת הזוג המסרבים להעניק גט. לפיכך, הבעייתיות ההלכתית העיקרית העולה בהסכם מסוג זה היא שכתוצאה מכך הגט הינו 'גט מעושה'. בטענה זו נעסוק בהמשך.

את ההסכם השני הציע הרי"מ טולדאנו, והוא חלק מהליך הקידושין ותנאי לקיומו. ההצעה היא להוסיף ללשון הקידושין המקובלת את המשפט – "הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל, ועל דעת רבני בית דין צדק שבעיר, שאם ימצאו שהתנהגותי אתך אינה כדין וכשורה, שיהיה הכח בידם להפקיע קידושי אלה למפרע". מבחינה הלכתית -

⁸ בשל כך, ז'יז'ק מטיף נגד ה'אמריקניזציה' הפושטת בעולם ומצדיק אקטים של טרור, שהם נטולי פשרה ומלאי ממשות. הרחבה בעניין זה ניתן למצוא בספרו 'ברוכים הבאים למדבר של הממשי'.

היסטורית, כבר אצל האמוראים אנחנו עדים ללגיטימציה לקידושין על תנאי⁹. עם זאת, ביסוס הלכתי מנומק של האחרונים לקידושין על תנאי נמצא בקונטרס של רבני קונסטנטיין, 'מחברת קידושין על תנאי', בו נדון בהמשך דברינו. בשל היות התנאי חלק בלתי נפרד מהקידושין, אין כל חשש ל'גט מעושה', שהרי בטלים הקידושין למפרע. ממילא, הבעיה העיקרית עמה נאלץ הסכם זה להתמודד מצויה בתנאי שחדר לאמירת הקידושין.

בין בסוגיית 'גט מעושה' ובין בסוגיית 'קידושין על תנאי' ניכרת הבעייתיות בהפחתת כוח הסכם הקידושין הראשוני. נפתח בעיון קצר בסוגיית 'קידושין על תנאי'. עקב גודלה והתפרטותה אבקש למקד את דברינו ל'מחברת קידושין על תנאי' שכתבו רבני קונסטנטיין. דבריהם מעניינים במיוחד לאור ההקשר בהם נאמרו: הקונטרס נכתב בין מלחמת העולם הראשונה לשנייה, והחשש מפני נשים עגונות הביאו את גדולי הדור למצוא פתרונות יצירתיים למצוקת זמנם.

בימים האלה ובזמן הזה, ימי החופש והדרור, חופש מדיני וחופש דתי...באלו הימים אשר חובה מוטלת על כל איש ואיש כפנוי כבעל אשה ובנים לכתת רגליו לעבודת הצבא, ובפרט בזמן שמלחמה בעולם...שאלה אחת גדולה מבצבצת ועולה מפיות רבים מאיתנו אשר נגע יראת א-לוהים בלבבם, שואלים ודורשים מאתנו לדאוג על מצב היהדות ועל טהרת המשפחה בקרבנו, ולשקוד על מצב בנות ישראל העזובות ושכוחות מבעליהם...

האפשרות לקיום קידושין על תנאי מצויה כבר במקורות תנאיים קדומים ומהווה הנחת יסוד לדבריהם של הכותבים¹⁰. עם זאת, חלק ניכר מהפרשנים סבורים כי תנאי זה מאבד מתוקפו מעת שבני הזוג נכנסו לברית הנישואים. אמירה זו מצויה בדברי האמוראים 'אין תנאי בנישואין'¹¹. מסתמן כי לא ניתן להכנס לברית הנישואין, בעודה יכולה להבטל למפרע. עם זאת, רבני קונסטנטיין מוצאים לכך פתרון על מנת להתיר את העגונות. ראשית, ביטול התנאי עם הכניסה לברית הנישואין אינו אלא מדרבנן וממילא

⁹ לדוגמא מסכת קידושין דף סג.

¹⁰ בבלי, מסכת כתובות, דף עג. וחלקו בדין קידושין על תנאי, רב ושמואל. ומכריע הגמרא שהינם קידושין.

¹¹ בבלי, מסכת יבמות דף קז.

יש מקום להקל בשעת הדחק¹²: למשל, על מנת להתיר עגונות¹³. שנית, הם המליצו להתנות שוב בשעת ביאה ראשונה, בכך הנישואין עצמן מותנים, ולא רק הקידושין. הצעה זו בעייתית במקצת, הן בשל היותה מערערת על מוסד הנישואין באפשרות לבטלו למפרע והן בשל התנאים הטכניים המקשים על בירור התניית התנאי השני.

נשים לב לצורת התמודדותם של מחברי הקונטרס עם התנאי בקידושין. מחד, הם מכירים בבעייתיות של עגינות בשנים הרעועות שבין מלחמות העולם ומציבים בראש סדר העדיפויות שלהם את בעיית העגונות והממזרים. מאידך, אין הם מסתירים, אף לא במקצת, את הבעייתיות הגלומה בכך. הפתרון ההלכתי אותו הם מציעים לא חומק מן הקשיים ההלכתיים, אלא מתמודד עמם תוך הכרה מלאה בבעיות החדשות שנוצרות בשל כך. לא בְּכָדֵי קבעו רוב החכמים כי בעת שנכנסו הזוג לברית הנישואין מתבטלים כל ההסכמים שקבעו בזמן שנקדשה. הסברה ההגיונית בעיני היא שכניסה לברית הנישואין, מתוך מודעות לכך שעלולה להתבטל למפרע, פוגם במוחלטות הברית וביציבותה. כאמור, יתרונות הצעה זו הם במניעת בעיית הממזרות והעגינות בצורה גורפת חסרונותיה היא פירוק יציבות התא המשפחתי. החלטה זו היא לגיטימית, ואף רצויה בסיטואציות מסוימות, אך אל לנו להתכחש להשלכותיה הישירות. בשונה מלבמור וחלק מרבני זמננו, הסבורים כי כלל לא קיימת סתירה בין יציבות התא המשפחתי להסכמים קדם נישואיים, הרי רבני קונסטנטיין מתמודדים עם מציאות זו בצורה כנה, תוך הכרה במגבלות הפתרון.

ניתן לזהות מגמה זו אף ביחס לדין גט מעושה. במשנה ובגמרא נקבע כי במקרים מסויימים ניתן לכוף גט עד שיאמר הבעל 'רוצה אני'. עם זאת, כפיית מתן הגט מתאפשרת רק בסיטואציות מסוימות, בהם ההלכה מחייבת את הגירושין. הרמב"ם¹⁴, כבואו לרדן בדבר, מודע למגבלות אלה ומציע לפרש את הגט המעושה כגט הבא מרצון הבעל: שהרי אין האדם חפץ בחטא, וממילא באומרו - 'רוצה אני', הרי הוא נאמן. על אף הקושי האישי שלי עם דברי הרמב"ם בשל טענתו לפירוש ה'אני האמיתי' של הבעל, בסופו של דבר הוא נוקט בעמדה המחייבת את הסכמת הבעל לגירוש האשה בכל מצב,

¹² לדוגמאות ניתן לעיין בקונטרס עמודים 7-9.

¹³ לדוגמאות ניתן לעיין בקונטרס עמוד 9.

¹⁴ הלכות גירושין פרק ב הלכה כ.

ובכך משמר את התא המשפחתי. אמנם קיימים מצבים בהם ניתן לכוף את הבעל, אך זאת בשל 'רצונו' להעניק גט. לדעתי, עדים אנו לקונפליקט המכיר בעצמו ככזה, וממילא נאלץ למצוא פשרת ביניים.

ג

אם עד כה טענתי כי הזרם התומך בהסכם הקדם נישואין כהסכם 'לא מזיק' יוצר במו ידיו, תוך התכחשות, את המציאות מפניה הוא חושש, הרי כעת אני מבקש לטעון כי הללו למעשה תומכים במערכת הנישואין הבלתי יציבה, בניגוד לטענותיהם עצמם. בהצדקתם את רצון אחד מבני הזוג להתגרש, מול רצון בן הזוג השני להשאר יחד, הם למעשה מצהירים מראש כי האהבה היא בת חלוף. לא די שההסכם פועל להמעטת הממשות במערכת הנישואין, תוך הוצאת הגורמים המזיקים שבה, הוא אף חושף את מניעייהם המוסתרים של יזמיה. אם עד כה היינו רגילים לראות בהסכם דרך מילוט עבור מקרים יחסית נדירים של סירוב גט תוך הכרה במחיר החברתי אותה אנו עלולים לשלם בשל כך, הרי כעת מסתמן כי ההסכם רדיקלי בהרבה - הסכם הקדם נישואין חושף את מבוקשם של חלק ממנהיגי החברה הדתית לפירוק התא המשפחתי היציב והמוחלט. הללו יתלוננו על המציאות העגומה של בני הדור הצעיר, ועל אחוזי הגירושין ההולכים וגדלים, אך בו בעת ירצו במערכת נישואים הניתנת לפירוק, כפי שמקובל במרבית מדינות המערב. יתר על כן, בניגוד לדבריה המפורשים של לבמור, הללו מבקשים להנכיח זאת בעת הנישואים, כך שכל זוג יהודי הבא להנשא, לא יחוש מחויבות יתרה לזה לזו.

אני סבור כי לאימרות אלו משמעות ליחס החברה לדיינים החרדים. רבים נוהגים להעביר ביקורת על בתי הדין הרבניים המונהגים, ברובם, ע"י דיינים חרדיים - הללו מסרבים לא פעם לחייב את הבעל לנתינת גט, על אף דרישת האשה. סוגי הביקורת מתחלקים לשניים: הראשונים, והם המיעוט, מבקרים את הפער התרבותי והאידיאולוגי בין הדיינים לבאים לפנייהם. יתכן ומשום כך יפעלו לפגיעה במעמד הדיינים אך יעשו זאת בהערצה והערכה על אמונתם הכנה. השניים יטענו כי הדיינים מעוותים את 'היהדות המקורית' (רובם לא שמרו שבת אחת כל חייהם, אבל על 'היהדות המקורית' הם יודעים) וכי הם 'רשעים מרושעים'. סבורני כי ביקורת זו אינה הוגנת - החברה

החרדית ודייניה משמרים את ההיבטים הדמוניים הקיימים במשפחה היהודית. למעשה, המאבק בין דייני בית הדין למתנגדיהם דן בשמירה על התא המשפחתי המוכר לנו לבין פירוקו. ההתנגחות בדייני בית הדין נובע מן האשליה לפיה אנחנו יכולים ליצור תא משפחתי מקביל לזו החרדי, תוך שמירה על העגונות. הואיל והראיתי כי ניסיון זה אינו אפשרי, לא נותר לנו אלא להעריך את ישירות הדיינים החרדיים, ולהחליט לאיזה מהצדדים אנחנו מעוניינים להצמד. האם אנו חפצים בתא המשפחתי המוכר והידוע, או שמא בחופש המתיר עגונות ומוציא את ההיבטים המחייבים ממערכת הנישואין? כאמור, לטענתי עלינו להודות כי חפצים אנו באפשרות השנייה, תוך עקירת ההיבטים הדמוניים מזהותינו.

לאור דברים אלה, אזכיר את הרצאתו פורצת המוסכמות של זוהר¹⁵. עיקר טענתו עמדה על פירוק התא המשפחתי המוכר כתהליך נתון שילך ויתפתח בשנים הקרובות. בשל כך, במטרה להציל את התא המשפחתי, הציע זוהר לעבור ל'משפחה הקפיטליסטית', הווה אומר - זוגיות בה קיימת מודעות מצד שני הצדדים כי ביכולתם ללכת בכל זמן שירצו. המניע להישארות בקשר אינו עוד מחויבות מוסרית, אלא השתלמות אישית. ברגע בו התשוקה מפסיק להניע, האוכל מפסיק להטעים והאווירה השוררת בבית כבר לא נינוחה צריכה להנתן לגיטימציה לפירוק החבילה לטובת אחרת. כמובן שאין הדברים נאמרים רק ביחס לאיש אלא אף ביחס לאשה. באופן עקרוני אני מסכים עם זהר, אך אני חלוק עליו בשתי נקודות. ראשית, המסקנה הכואבת שהסיק מטענתו היא שגם בבית לא ניתן להיות בבית'. אכן הבית יאבד חלק מן המימד הפורקני שבו, אולם אני סבור שחלק מהפורקן ישתמר בשפה הפנימית שתוצר בתוך הבית. הבית ישאר בגדר מרחב עצמאי משום שתיווצר תרבות המבדילה אותו מהחיים החוץ - ביתיים. לכן אני סבור שהבית יאבד מיחודיותו השלווה, היציבה והנעימה, באופן הקיצוני אותו תיאר זוהר. מכאן אני מגיע לנקודה השנייה בה אני חלוק על זוהר - בניגוד לזוהר אשר ראה את 'המשפחה הקפיטליסטית' כהצעה דינמית בשל המצב העגום של דורינו, אני רואה אותה בעין יפה. אין זאת משום שאני אופטימיסט יתר על המידה (למרות שגם את זה אפשר לטעון), אלא מפני שהרבה יותר קורץ לי לחיות בתודעה שבזכותי ללכת בכל עת שארצה. המחויבות המוגזמת לזוגיות זרה לי ולרבים,

¹⁵ לצערי נמנע ממני להשתתף בשיעור בשל עמוד ענן שעוד מרחף מעל ראשי. על כן נעזרתי בתמלולו של חברי הטוב יאיר אשר פרסם את הדברים בקונטרס זה.

והלגיטימיות לצאת לדרך חדשה בכל רגע נתון משאירה את אלמנט ההרפתקה בחיי היומיום. מלבד דברים אלה, אני מבקש למעשה לאמץ את טענתו של זוהר ולהציגו כהשלכה ישירה להסכמים קדם נישואיים, ואף כרצונם הכמוס של מציעיה.

לסיכום: העליתי את סוגיית ההסכמים הקדם נישואיים וטענתי, כי לא רק שהם מפרקים את התא המשפחתי המוכר, אלא שהם אף מעידים על מגמתם הכמוסה של יוצריה. ביקורתי אינה מתנגדת למגמה זו, ההפך הוא הנכון, אני מקבלה בעין יפה. ביקורתי מופנה להתכחשותם המוחלטת, של מציעיה. בשונה מדרכם של חכמים שהחכימו לעיין בנושאים אלה, בראייה מורכבת תוך הכרת הסתירות הגלומות בכל הכרעה, מציעי ההסכם בחרו להתעלם מהצדדים הבעייתיים ומההשלכות של הכרעתם.